



SOSYOLOJİK BİR GERÇEKLIK OLARAK TÜRK MİTOLOJİSİ VE SANATA YANSIMALARI

TURKISH MYTHOLOGY AS A SOCIOLOGICAL REALITY AND ITS REFLECTIONS ON ART

Merve TEMİZER GÜNEŞ, Alev AYYILDIZ

Gönderim Tarihi: 01.11.2022

Kabul Tarihi: 04.12.2022

Öz Abstract

İnsanlarda güzel duygular bırakan ve çeşitli işlevler yüklenerek varlığını sürdüren sanat, tarihsel süreçte sosyal koşullar ve dönemin baskın unsurları paralelinde biçim almıştır. Toplumsal bir kurum olan sanatın, sosyal gerçekliklerin âdeta bir aynası olan mitoloji ile iç içe ilerlemesi tarihin ilk dönemlerine dayanmaktadır. Bir kültür olgusu ve inanç sistemi olan mitoloji; bu dönem toplumlarının ortak duygu, düşünce ve kimlik oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Mitolojinin temelini oluşturan kutsal hikâyeler içinden çıktığı toplumun kültürel şifrelerini taşıyan estetik sembollere dönüşerek destan, şiir ve edebî metinler gibi sanat dallarına yansımış ve kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Her milletin kendi kültürel değerlerini kapsayan bir mitolojisi olduğu gibi Türk medeniyetinin de sosyal gerçekliğini yansıtan mitolojik bir geçmişi bulunmaktadır. Ancak yaşadıkları coğrafya, dünya görüşü ve sosyal koşulları çerçevesinde şekillenen bu anlayış diğer medeniyetlere nispeten farklı bir çizgide ilerlemiştir. Bu çalışmada köklü bir geçmişe sahip olan Türk medeniyetinin yaşam koşullarının onları hangi doğal gerçekliğe yönelttiğini ve bu gerçeklik paralelinde şekillenen mitoloji anlayışları ve bu anlayışın sanat eserlerine yansımaları gerçeklik teması ekseninde ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sanat, Mitoloji, Toplum, Kültür, Gerçeklik.

Art, which makes people feel pleasant and maintains its existence by taking on various functions, has taken shape in parallel with the social conditions and the dominant facts of the period in the historical process. The progress of art, which is a social institution, with mythology, which is a mirror of social realities, dates back to the first periods of history. Mythology as a cultural phenomenon and belief system played an important role in the generation of collective feelings, thoughts and identity of the societies of this period. Sacred stories, which form the basis of mythology, have been transformed into aesthetic symbols that carry the cultural codes of the society from which they emerged, reflected on branches of art such as epic, poetry and literary texts, and have reached the present day by being transferred from generation to generation. In the same way that every nation has a mythology covering its own cultural values, Turkish civilization also has a mythological past that reflects its social reality. However, this understanding, shaped by the geography they live in, their social conditions and worldview have progressed in a different line compared to other civilizations. In this study, which natural reality the living conditions of Turkish civilization, which has a deep-rooted history, led them to and their understanding of mythology shaped in parallel with this reality and the reflections of this understanding on their works of art are discussed in the axis of the reality.

Keywords: Art, Mythology, Society, Cultura, Realty

- **Alıntılamaya:** Temizer Güneş, M., Ayyıldız, A. (2022). Sosyolojik Bir Gerçeklik Olarak Türk Mitolojisi ve Sanata Yansımaları. Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi, 3(5), 111-133.
- **Sorumlu Yazar:** Öğretim Görevlisi, Merve TEMİZER GÜNEŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, merve.temizer@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7837-768X.

Giriş

Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler ve bunların sosyolojik yapıya yansımaları; insanların yaşam koşullarını, inanç anlayışlarını ve hayata bakışlarını etkilediği gibi toplumsal bir kurum olan sanat da etkilemektedir. Duygu, düşünce ya da imgelerin açığa çıkarılmasında etkili bir ifade aracı olması yanı sıra toplumların kültürel değerlerinin yansımaları olan sanat, her döneme ve toplumun yaşam anlayışına göre şekil almıştır. Tarihin ilk dönemlerinde sanat hareketleri; mitoloji, din ve siyasi unsurlar paralelinde ilerlemiştir. Oluşturduğu toplum ve döneme göre şekil alan sanat, başlangıçta toplumda baskın bir değer olan mitolojinin etkisindeyken, süreç içerisinde mitoloji yerini dönemin koşullarına göre başka gerçekliklere bırakmıştır.

Hiç kuşkusuz sanat her çağ ve toplumda sosyolojik koşullardan beslenmiştir ancak ilk çağlarda mitolojiyle aynı çizgide hareket etmesi bu inancın toplumdaki ağırlık düzeyine işaret etmektedir. Bu dönemde insanlar; duygu, düşünce ve yeteneklerini kullanarak birtakım ihtiyaçlarını giderme eğiliminde olmuş ve bu doğrultuda kendilerine özgü bir yaşam gerçekliği oluşturmaya çabalamışlardır. İlk Çağ, toplumların doğayı ve doğada gerçekleşen olayları merak edip ilk kez sorguladıkları ve anlamlandırmaya çabaladıkları bir dönemdir. Doğa karşısındaki acizlikleri, merak ve arzuları onları bu sorgulamaya yöneltmiş ve bu sorgulama neticesinde kendilerince anlamlı bir inanç sistemi oluşturarak bu sistem çerçevesinde yaşamlarına yön vermişlerdir.

İnsanların doğal ihtiyaçları kadar önemsedikleri manevi ihtiyaçları onları bu arayışa yöneltmiş ve bugün her bir toplumun mitolojik gerçekliği olarak bilinen kutsal hikâyelerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Sosyal koşullar doğrultusunda kurgulanan bu kutsal hikâyeler içerisinde o toplumun; korku, hüznün, merak ve arzuları yanı sıra örf, âdet, inanç ve değerleri yer almaktadır. İnsanların kültürel değerleri doğrultusunda oluşturdukları bu öyküler oluşumundan kısa bir süre sonra sanki onların dışında bağımsız nesnel bir gerçeklikmiş gibi yaşam koşullarının temel belirleyicisi ve inanç sistemine dönüşmüştür. Bu dönem toplumlarının bir bilgi ve eğitim kaynağına dönüşen mitoloji birtakım ifade araçlarıyla topluma yansıtılmış ve bu sosyal gerçeklik tüm üyelerce paylaşılmıştır. Böylece toplum üyelerini bilgilendirici ve eğitici işleviyle kolektif bilinci harekete geçirmiş, insanları bilinçlendirerek birlik ve beraberliği sağlamıştır.

Tarihsel süreçte sayısız medeniyetle etkileşim içerisinde olan ve kültürel alanda bir sentez oluşturan Türkler sahip oldukları inanç ve değerleriyle diğer medeniyetlerden ayrılmaktadırlar. Hayatta kalabilmek ve yaşamlarını devam ettirebilmek için doğa olayları ve hayvanlarla mücadele içerisinde olmalarının yanında aynı zamanda tüm bunları anlamlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Dolayısıyla yaşamlarında sınırlarını aşan neredeyse her olay için bir hikâyeye kurgulamış ve bu hikâyenin gerçekliğine kendilerini inandırarak bu anlayış çerçevesinde hareket etmişlerdir. Güneş, ay, dağ ve deniz gibi doğa unsurlarından hem korkmuş hem de hayatlarının merkezine alarak saygı ve sevgi göstermişlerdir. Doğa olayları dışında hayvanları da taşıdıkları niteliklere göre kategorize etmiş olan Türkler bunlara olağanüstü anlamlar yükleyerek kutsalları arasına eklemiş ve bir yaşam gerçekliği olarak benimsemişlerdir. Bu bağlamda Türklerin dünya görüşleri paralelinde şekillenen mitoloji anlayışları; doğa olayları,

hayvan ve bitkilere dayanmaktadır. Mağara duvarlarına çizdikleri figürler, kazılardan çıkartılan eserler ve günümüze ulaşan destanlar bu gerçekliği destekler niteliktedir.

Türk medeniyetinin paha biçilemez bir serveti ve aynı zamanda toplumsal kimliğin taşıyıcısı olarak kabul edilen bu zengin kaynaklar folklor ürünlerinden destanlara kadar birçok sanat dalına konu olmuştur (Bayat, 2007: 13). Türklerin yaşamlarının bir parçası olan bu kutsal hikâyelerin estetik sembollere bürünerek bir ifade aracı olan sanatta yaşatılması hâlâ canlılığının korunduğunun bir işareti niteliğindedir. Türklerin mitoloji anlayışlarına dair literatürde çeşitli çalışmalar mevcuttur ancak Türk Mitolojisini bir bütün olarak ele alan ve sosyolojik açıdan yaklaşan bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışma binlerce yıllık bu inanç sistemini hem sosyolojik bağlamında hem de gerçeklik teması ekseninde ele alması bakımından önem taşımaktadır.

Mitoloji ve Sanat

Tarihsel süreçte sosyal yapıyı etkileyen sanat özellikle İlk Çağ'da genel olarak birçok toplumda paganizmin temeli olan mitolojinin etkisinde şekillenerek toplumların yaşamla mücadelesinde âdeta bir kayıt cihazı işlevini üstlenmiştir. O dönem toplumlarının yaşam gerçekliği olan mitoloji, ortak bir düşünce birliği oluşturması ve sosyal kimliği şekillendirmesi yanı sıra sanat için vazgeçilmez bir esin kaynağı da olmuştur. Ulaşılamayan ya da anlatılamayanı anlatma işlevi de bulunan sanatın İlk Çağ uygarlıklarında mitoloji ile iç içe oluşu bu işlevini destekler niteliktedir.

Kutsal hikâye anlamında kullanılan "mit" sözcüğünün kökeni Yunanca "myth" sözcüğünden gelmektedir (Kaya, 2003: 531). Bir yaratılış öyküsü olan mit, geçmiş zamanlarda evrende meydana gelen olayları ve toplumsal gerçekliklerin yaşama geçişini anlatmaktadır (Eliade, 2001: 15-16). Bir toplumun inanç ve değerlerini yansıtan, kültürün bir ögesi ve aynı zamanda efsaneler bilimi olarak da tanımlanabilen mitoloji; toplumlarda kutsal kabul edilen yaratılış ve kahramanlık hikâyelerinin bütünüdür. Bu doğrultuda efsaneler de "(mythes), bir milletin mitolojisinin canlı ve yaşayan varlıkları niteliğindedir" (Ögel, 1971: 6). Bu ölümsüz efsaneler etkili bir iletişim aracı olan sanat eserleri aracılığıyla nesilden nesle aktararak günümüze kadar ulaşmış, ait olduğu toplumun inanç sistemi ve toplumsal gerçekliği hakkında insanların aydınlatılmasında etkili bir bilgi kaynağı özelliği kazanmıştır.

En açık ifadeyle bir yaratılış hikâyesi olan mitoloji, bir şeyin başlangıç aşaması olmasının yanında kutsal bir hikâyedir ve geçmiş zamanlarda başlayıp yaklaşık aynı zamanlarda biten bir olayı anlatmaktadır. Bu olaylar da evrene ait birçok şeyi kapsamakta ve gerçekliğin hayata geçirilişinin ifadesi olmaktadır (Eliade, 2001: 16). İnsanları dünyanın başlangıç zamanlarına götüren bu anlayış; bir olayın, yaratılışın ya da oluşun anlam katılmış öyküsüdür. Aynı zamanda dünyayı algılama sistemi ve algıda sembolleşen bir dünya görüşü olan mitoloji toplumlara özgü; heyecan, korku, sevinç ya da mücadele gibi gerçekliklerin soyutlanmış dışavurumu olarak her bir toplumda ve sanat türünde farklı şekilde biçim almaktadır. Her toplumun kendi dünya görüşüne göre ürettiği ve evrenin, var oluşun, insanlık tarihinin hikâyesini barındıran bu mitlerin yapısını ve içeriğini anlamak, o toplumun düşünce ve yaşam gerçekliğini anlamak

demektir. Tarihin ilk dönemlerinde insanların yaşamlarının merkezinde olan bu gerçeklik bir inanç sistemi olmasının yanı sıra bireylerin yaşamlarına yön veren hem bir eğitim aracı hem de etkili bir iletişim aracı işlevini üstlenerek toplumsal düzenin âdeta bir kurallar sistemine karşılık gelmektedir.

İlk çağlarda korku ve inanç ekseninde şekillenen mitolojik semboller, ait olduğu toplumun düşünce tarihini ve doğal dünyada sahip olunamayan koşulların gerçekleşme beklentisini yansıtmaktadır. Dolayısıyla bireylerin iç seslerinin, kaygılarının, korkularının kısaca yaşam gerçekliklerinin dışavurumu olan mitler alegorik yapılarıyla dönemin doğa olayları ve sosyal gerçekliğinin aydınlatılmasında önemli bir veri niteliği taşımaktadırlar.

Bu dönem insanların temel gayesi, sosyal yaşantılarında açıklamaya güçleri yetmediği doğa olayları karşısında acizliklerini bastırmak ya da bilinmezlikleri yok etmektir. Bu eksiklikleri giderme amacı, onların içgüdüsel bir ihtiyaç olarak doğa üstü güçlere yönelmelerine neden olmuştur. Böylece gerçek olduğuna kendilerini inandırdıkları, yaşamlarının bir parçası hâline gelen ve kendi toplumsal gerçekliklerine özgü hikâyeler kurgulamışlardır. Merakları, arzuları, inançları ve hayal ürünlerini barındıran ve gerçek olduğuna inanılan bu hikâyeler sadece oluşturduğu dönemle sınırlı kalmayıp, değişen sosyo-kültürel unsurların ışığında sanat eserlerini anlamlandırmaya devam etmiştir. Günümüze ulaşan eserlerde görülen bu semboller, bir iletişim aracı işlevi görerek o dönem ve toplum hakkında insanları aydınlatmakta ve böylece sosyolojik bilgi için önemli bir bilgi kaynağı olma özelliği taşımaktadır.

Toplumların karakteristiğini ve değerlerini belirlemede kültürel bir şifre niteliği taşıyan bu mitolojik semboller İlk Çağlardan günümüze döneme ve topluma göre şekil almıştır. Bu bağlamda Türklerin de kendilerine özgü, korku, sevinç, hayal ürünü ya da inançlarının dışavurumu olan mitoslar hayatlarında önemli bir yer edinmiş ve toplumsal gerçeklikleri çerçevesinde sanat eserlerine yansımıştır.

Ruhsal bir ihtiyaçla ortaya çıkan sanat ve mitoloji birçok ortak paydada buluşmaktadır. İnsanların duygu ve düşüncelerinin, hayal dünyalarının, toplumsal yaşam gerçekliklerinin çeşitli ifade araçlarıyla yansıtılması olarak tanımlanan sanat kavramında aslında bir ihtiyaçla birlikte özgünlük, yaratıcılık ve gerçeklik söz konusudur. Geçmiş dönem medeniyetlerinin doğa ile mücadelesinde anlam veremedikleri doğa olayları karşısında yaşamı daha anlaşılır kılmak adına kurguladıkları hikâyelerin bütünü şeklinde tanımlanan mitoloji kavramında da aynen sanat kavramının içeriğinde olduğu gibi bir ihtiyaç, özgünlük, yaratıcılık ve gerçeklik dikkat çekmektedir. Bu noktada özellikle gerçeklik algısı dikkat çekmektedir zira bu inanç sistemi toplumların içsel gerçekliklerinin yansımaları iken sanat da nesnel ve toplumsal gerçekliğin doğrudan ya da dolaylı olarak yansımalarıdır. Dolayısıyla insanların daha çok yaşamsal gerçekliklerini yansıtan bu hikâyeler, birçok sanat dalında hayat bulmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Toplumsal hafıza tüm toplumlarda içerisinden çıktığı kültürün kodlarından oluşmaktadır. Bu kodların kaynağında yer alan yaşamsal tecrübeler ise toplumların belleğinde yaşayan bir organizma gibi güncel gelişmelere uyarlanmakta ve kuşaktan kuşağa aktararak varlığını

sürdürmektedir (Aslan, 2020: 36). Sanat eserleri sahip oldukları eşsiz anlatımlarıyla ait oldukları toplumun adeta bir tanığı niteliğindedirler. Bu doğrultuda sanatın toplumsal bir üretim alanı olduğunu ifade eden Aslan'a (2019: 101) göre; geçmişten günümüze ilkel ve uygar olduğuna bakılmaksızın tüm toplumlarda sanat, değişim ve dönüşümler paralelinde şekillenmektedir.

Özellikle ilkel çağ toplumlarından neredeyse modernizme kadar değer ve düşünce paylaşımı, birlik ve beraberlik gibi topluluk bilinci yoğun olarak önemsenip yaşanmakta ve bu durum da toplumsal bir kurum olan sanatta görünür kılmaktadır. Bu noktada sorumluluk bilinci yüksek olan sanatçı, eserin oluşum sürecinde eserin; görme, işitme ya da dokunma duyularıyla algılanabilmesi noktasında bir ifade aracına ihtiyaç duymaktadır. Bunun yanında en az ifade aracı kadar önemli olan ve içeriğin belirlenmesinde kendisini harekete geçirecek, ilham verecek bir kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Yapısı itibarıyla derin anlamlara sahip mitolojik semboller sanatçıların ilgisini çekerek içerik oluşturmada ve eserlerini oluşturma sürecinde sanatçıya bir ilham kaynağı olmaktadır. Dolayısıyla bireylerin içsel gerçeklikleri soyutlanarak sanat eserlerinde hayat bulmakta ve bu eserler de toplum gerçeklerinin kodlarını taşıyan birer kültür hazinesine dönüşmektedirler.

Türk Mitolojisinin Genel Karakteristik Özellikleri

Hiç kuşkusuz coğrafya, iklim ve zaman diliminin; toplumların oluşumlarında, inançlarında, düzenlerinde ve korunup sürdürülmesinde belirleyici bir rolü vardır. Toplumsal yaşamı etkileyen doğa olayları insanların inanç anlayışlarının yanında yaşam biçimlerini de etkilemiş ve her toplumun kendine özgü bir mitoloji anlayışının oluşmasına imkân vermiştir.

Bazı toplumlarda yaşamın kaynağı olarak görülen Güneş, evrenin her tarafına yaydığı ısı ve ışık sebebiyle insanların koruyucusu ve adaletin temsili gibi anlamlar yüklediği gibi Tanrı olarak da benimsenmiştir. Dolayısıyla bilimden uzak kendi gerçekliklerini ilkel deneylerle keşfeden Türkler için de Güneş'in ve birçok doğa olayının anlamlı bir hikâyesi vardır. Bu olayların işleyişini ilginç bulan Türkler bunlara olağanüstü anlamlar yükleyerek aynı zamanda inanç sistemlerini de oluşturmuşlardır. Böylece; Güneş, ay, yıldız ve su gibi doğa olayları sahip oldukları sıra dışı özellikleri nedeniyle önemli anlamlar yüklenmiş ve bu insanların sosyal gerçekliği olarak kutsal hikâyelere dönüştürülmüştür. Dönem insanların içsel gerçekliğinin toplumsal gerçekliğe dönüşmüş biçimi olan bu kutsal hikâyeler, tıpkı temel ihtiyaçları gibi önemsenmiş ve bir şeye inanma ve bağlanma ihtiyaçları nedeniyle toplumsal inanç sistemine dönüşmüştür.

Toplumda uyulması gereken ahlaki ve sosyal kuralların doğrulanmasında mitlerin dikkate alındığını belirten Malinowski, (1990: 12) toplumlarda içgüdüsel ihtiyaçların ve duygusal yaşantıların sebep olduğu heyecanların bir tapınma ihtiyacını doğurduğunu vurgulamıştır. Örneğin Türklerin Kök Tanrı olarak niteledikleri kavram; her şeyin üzerinde olan yaratıcı ve yüce bir varlıktır. Bu anlayışta gökyüzü, yeryüzü ve yeraltının Tengri tarafından yaratıldığına inanılmaktadır (Kalafat, 2004: 16). Türkçe olan "Tanrı" kavramının kökeni "tengri"dir ve eski Türklerde bu kavram; göğe, büyük bir dağa ya da yüce kabul edilen ağaca tekabül etmektedir.

Türklerde Tengri sözü, başlangıçta göğe ve göğün maviliğine karşılık gelirken gök kavramı da yıldızları, güneşi ve ayı içine alan kapsamlı yapısıyla içerisinde Tanrı kavramını da taşımaktadır. Türkler için yer ve gök ayrılmaz bir bütün olarak görülmekte, gök kavramı aynı zamanda bir sonsuzluğa karşılık gelerek tanrıyı çağrıştırmakta ve göğün yüceliğiyle tanrının yüceliği özdeşleşmektedir (Ögel, 1971: 146-150). Bu bağlamda mitoloji anlayışları Şamanizm'e dayanan Türklerin tek tanrı inançları olduğu yaygın bir görüştür. Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki inanç sistemi olan Şamanizm; çeşitli ilke ve ritüelleri kapsayan doğaya saygıyı temel alan, birtakım törenlerden oluşan dinsel bir oluşum ve uygulamalara karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Şamanizm'de gök tanrı olarak bilinen bir tanrı anlayışı vardır ve bu inanışa göre gök tanrı kutsallığın ifadesi olarak yüce tanrı anlamına gelmektedir.

Birtakım inanç ve pratiğe sahip olan Şamanizm, Müslümanlık ya da Hristiyanlık gibi bir din değil, insan, ruh ve tanrı üçgeninde iletişimi sağlayan bir inanç sistemidir (Çoruhlu, 2002: 15). Şamanizm inancında temel öneme sahip ve din görevlisi statüsünde olan şamanların, insanlar ve tanrı arasında bir elçi olduğuna ve bunların da doğaüstü güçleri bulunduğuna inanılmaktadır.

Şamanizm'in doğaya saygıyı temel alması sebebiyle bu inanca mensup insanlar da doğa olaylarını önemsemiş ve kendilerinde bıraktığı etki doğrultusunda bunları hikâyeleştirmişlerdir. Örneğin şimşek, gök gürültüsü gibi olayların tanrının bir uyarısı olduğuna inanan Türkler, kimi zaman korku kimi zaman saygı gibi duygularla bu doğa olaylarını kutsal kabul etmişlerdir. Bunun yanında doğa olaylarından biri olan kar, renginden dolayı saflık ve güzellikle özdeşleşirken yağmur yaşamla bir tutularak tanrı tarafından gönderilen bir mükafat olarak sembolleştirilmiştir. Şamanizm'in doğa olaylarına yüklediği önem nedeniyle Türkler bu olayları yücelterek anlamlandırma çabası içerisinde girmiş ve her biri gerçekliklerinin bir simgesi olarak kuşaktan kuşağa aktararak canlılığını korumuştur.

Şamanizm inancında; yardımcı ruhların bir kısmı ya da tamamı, şamanların giysilerinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla şaman için giysi hem sosyal statü göstergesi hem de şamanın simgesel dünyası için oldukça önemlidir (Bayat, 2006b: 175).

Türklerde iyilik tanrısı olan Ülgen, inanışlara göre çok yüksekte, Güneş ve Ay'ın daha üzerinde yaşamaktadır. Ülgen'in yanına gitmek pek çok engeli aşmayı gerektirmektedir ve bunu ancak şamanlar gerçekleştirebilmektedir (Çoruhlu, 2002: 30). Türk Dil Kurumu'na göre şaman; büyü yapan, gelecek hakkında bilgilendirmeler yapan ve ruhlarla etkileşime girerek hastalıklara şifa bulduğuna inanılan kimse olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Şamanizm inancı çerçevesinde göğü gök tanrı olarak benimseyen Türkler tanrıyla iletişimlerini şaman aracılığıyla yapmaktadırlar. Ülgen olarak adlandırdıkları gök tanrıya dünyanın ekseninde yer alan hayat ağacıyla ulaşılabileceğine dair bir inanç içerisinde olmuşlardır. Nitekim Türkler sosyal yaşamlarında önemli gördükleri bitkilere yaşamlarına kattığı değerler doğrultusunda çeşitli anlamlar yükleyerek yaşam gerçeklikleri arasına eklemiştir.

Türklerde verimliliğin bir simgesi olarak da görülen ağacın yanında ayrıca Mani dini ve Budizm etkisinde olan Uygurlarda da Budha'ya adadıkları lotus çiçeği (Nilüfer) oldukça önemlidir

(Çoruhlu, 2011: 99). Dolayısıyla Uygurlar, Maniheizm etkisiyle ağaca kutsal özellikler atfetmişlerdir (Ögel, 1971: 90). Efsanelere göre kimi kadınların ağaç kovuğundan çıktığına inanılmış ve ağaç âdeta ana rahmi işlevi görmüştür. Öte yandan Türk mitolojisinde yer alan hayat ağacı, Şamanizm inancına göre dünyanın odak noktası konumundadır. Ağacın gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı arasında bir köprü vazifesi gördüğüne ve aynı zamanda yılanlar tarafından korunulduğuna inanılmaktadır.

Altay Türklerinde evrenin yer, gök ve yeraltı olmak üzere üç bölümden oluştuğu, yaşamın kaynağı olan hayat ağacının da üçünü birbirine bağladığı inancı bulunmaktadır. Gök tanrı Yunan mitolojisinde Zeus'u Türklerde ise Ülgen'i simgelerken, yeraltı tanrısı Yunan mitolojisinde Hades'i simgelemektedir (Bilgili, 2017: 12). Türklerde gök tanrı Ülgen olarak adlandırılırken tanrının ruhu ya da oğlu olarak inanılan yeraltının efendisi ise Erlik Han'dır. Dünya toplumlarının tamamında yer edinen mitsel hikâyelerden bazıları farklı toplumlarda oluşmasına rağmen benzerlik gösterebilmektedir. Belirli bir yapıya sahip bu hikâyelerin benzerlikleri aklın evrensel yapısı ve çalışma mantığına dayanmaktadır. Kültürün nesiller arasında aktarımıyla bu mitler sürekli tekrarlanarak yaşatılmaktadır (Levi-Strauss, 2013: 27). Aslında bu durum dönemin koşulları itibarıyla insanların karşı karşıya kaldıkları doğayı ve doğada yer alan olayların bilinmezliğini ortak evrensel akıl çerçevesinde anlamlandırma çabalarından ve olaylara yaklaşık aynı açıdan yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır.

Türkler evrenin; yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünden oluştuğuna ve bu üçünün de birbirlerine bağlı olarak etkileşim içerisinde olduklarına dair bir inanç içerisinde olmuşlardır. Efsanelerde gizemi, korkuyu ve kötülüğü tanımlamak için yeraltı betimlenirken, gücü ve yüceliği anlatmak için yeryüzü ve gökyüzü tasvir edilmiştir. Bu bağlamda Yunanlarda yeraltı tanrısı olarak simgeleşen Hades ve Türklerde yeraltının efendisi olarak kabul edilen Erlik Han olumsuzluğu simgelemektedirler.

Yeraltı dünyasının hâkimi ve kötülüğün simgesi olan Erlik Han, Altay mitolojisinde yer alan bir efsaneye göre evrenin başlangıcında birçok kötülük yapmıştır. Tengri'ye karşı gelen Erlik Han yaptığı kötülüklerin karşılığı olarak tengri tarafından yer altına gönderilmiş ve beraberinde olan halkı da lanetlenmiştir. Yeraltında yaşamaya devam eden Erlik Han, efsanelere konu olan birçok kötülüğün sembolü olmuştur (Çoruhlu, 2002: 56).

Nasıl ki Avrupa mitolojisinin kaynağı kabul edilen Yunan mitolojisinde; evrenin başlangıcı, insanın yaratılışı ve doğa olayları çevresinde şekillenen tanrı ve tanrıçalar yaşam gerçekliklerini oluşturuyorsa Türk kültüründe de bunlardan ziyade doğa olayları, yaratılış ve türeyiş efsaneleri, ata kültü ve hayvanlar gibi unsurlar öncelikli yer edinmiş ve yaşam gerçeklikleri arasına yerleşmiştir.

Türklerin inançlarını teşkil eden tabiat olayları dinsel yaşamlarında ayrı bir öneme sahiptir. Örneğin Orhun Yazıtları'nda tabiat varlıklarından olan orman, su ve ağaç gibi unsurlardan kutsallıklarına vurgu yapılarak bahsedilmiştir (Kafesoğlu, 2017: 106). Doğal varlıklar ve doğa olayları üzerine inşa edilen Türk mitolojisinde toplumun inancını besleyen doğa kültleri ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bu anlayışla su, dağ, ağaç, kurt, at ve geyik gibi varlıkların her birine

kutsal bir hikâye yüklenerek bu dönem insanların yaşam gerçekliklerinin merkezine yerleşmiştir. Örneğin mitolojik bir değer taşıyan su, hayati bir öge ve yaşam kaynağı olarak birçok efsanenin kaynağını oluşturmaktadır. İslamiyet'ten önce kısır olan kadınların ilkbaharda yağın yağmuru içmeleriyle evlat sahibi olacaklarına dair taşıdıkları inanç, suyun Türklerde kutsal bir anlam kazandığının işareti niteliğindedir.

Toplumsal gerçeklikleri paralelinde doğa olaylarının oluşumunu bir hikâyeye açıklayan Türklere göre aşırı yağışların neden olduğu su birikintileri mağaralara doğru ilerleyerek burada bulunan boşlukları doldurmuştur. Dolan boşluk balçığa dönüşünce güneş ısıyla bu balçığı kurutmuş ve kalıplaştırmıştır. Bunun üzerine dokuz ay rüzgâr esmeye başlamış ve bu mağara boşluğunda ay ata adını verdikleri ay doğmuştur (Gezgin, 2009: 74). Türk mitolojisinde yer alan bir başka efsaneye göre yeraltında bulunan ruhların yeryüzüne gelebilmelerinin tek yolu yeraltında yer alan su kaynaklarını kullanmaktır (Ögel, 1971: 69). Türklerde özellikle saflığın ve temizliğin sembolü olarak görülen su, gökten inmesi ve insanların hayati ihtiyaçlarından biri olması nedeniyle kutsal bir doğa unsuru olarak önemli görülmüştür.

Bir başka doğa kültlerinden olan dağ, taşıdığı coğrafi özellikleri ve dönem insanların inançları doğrultusunda özel anlamlar ve değerler yüklenerek kutsal kabul edilmiştir. Tanrıya adadıkları kurbanlarını dağın en tepesinde kesen Türkler için gök tanrı ile dağ kültü arasında yakın bir ilişki vardır. Türkler yüksekliği ve yüceliğiyle dağları tanrı makamı olarak kabul etmişlerdir (İnan, 2000: 47). Tabiat olayları, yer-gök, güneş-ay ve hayvanlar Türk mitolojisinde yoğun olarak yer almıştır. Örneğin Türklerde hükümdarın yer ve gök arasında iletişimi dengede tuttuğu inancı paralelinde dağ, hükümdarlık makamına benzetilmektedir (Bilgili, 2017: 11). Fiziki olarak yüksekliği nedeniyle tanrıya en yakın yer olarak düşünülen dağ, Türklerde kutsal bir mekân olarak görülmüştür. Yeryüzünde bulunan tüm dağlarda kutsal kabul ettikleri atalarının ruhları bulunduğu ve dolayısıyla her bir dağın bir ruhu temsil ettiğine inanılmıştır. Görüldüğü üzere bu dönem insanları kutsal olarak kabul ettikleri birçok gerçekliklerine simgesel anlamlar yükleyerek soyutlama yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla bu gerçekliklerin soyutlanmasının altında yatan temel faktör bu insanların inanç anlayışlarıdır.

Kökeni Orta Asya olan Türkler bereket ve uğur getiren hayvanları kutsal kabul etmiş, korku ve hastalık yaydıklarına inandıkları hayvanlardan da uzak durmuşlardır. Hayvanları iyilik ve kötülük getirdikleri inanç anlayışlarına göre kategorize eden Türkler, bu inançları doğrultusunda birçok hayvanı kutsallaştırarak mitolojik olarak sembolleştirmişlerdir.

Türklerin hayvanlarla ilgili bir başka mitolojik inançları ise; İslamiyet'ten önce zamanı sistemleştirmek için gök cisimlerinin yanında hayvanlardan faydalanarak on iki hayvanlı bir Türk takvimi oluşturmalarıdır. Takvimde yer alan bu hayvanların hangi gerekçeyle seçildiğine dair birçok efsane bulunmaktadır. Takvimde ay ve yılları işaret eden; fare, sığır, pars, tavşan, balık, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz yer almaktadır. Tür özelliklerine ve yaşamlarındaki katkılarına göre anlam yüklenen bu hayvanlar Türk mitolojisi ve sanatının temel konularından biri olmuştur. Öte yandan evreni; gök, yer ve yer altı şeklinde üç bölüme ayıran Türkler, burada yaşayan hayvanları kimi zaman yaşadıkları yere göre de üstün ya da

düşük sıfatlarla kategorize etmişlerdir. Gökte olan bazı hayvanları üstün ve yüce olarak görürken yeryüzünde olan bazı hayvanları da uğursuz olarak nitelemişlerdir.

Hayvanlara taşıdığı özelliklere göre farklı semboller yükleyen Türkler hem temel ihtiyaçlarını karşılamak hem de güçlerini ortaya koymak için bu hayvanlarla mücadele içerisine de girmişlerdir. Bazı hayvanların boynuz ve diş gibi çeşitli parçalarını muhafaza edip üzerlerinde ya da yaşadıkları yerde bulundurarak bu gücün kendilerine geçeceğine inanmışlardır. Bu ve buna benzer yaklaşımlar inanç sistemleriyle birleşerek destan ve efsanelerin de ana kaynağını oluşturmuştur.

Tarih boyunca birçok medeniyetle etkileşim içerisinde olan Türklerin bu medeniyetlerin inanç sistemlerinden etkilenmeleri Türk mitolojisinin ayırıcı özelliklerinden biridir (Erdoğan, 2007: 3). Tarihsel süreçte çok sayıda medeniyetle etkileşim içerisinde olan Türkler bu süreçte; duygu, düşünce ve inanç noktasında bu medeniyetleri hem etkilemiş hem de onlardan etkilenerek çeşitli alanlarda bir sentez oluşturmuşlardır. Birçok yerde medeniyetler kuran ve göçebe yaşam tarzının etkisiyle gittikleri bölgelerde kültürel etkileşimde bulunan Türklerin, mitoloji konusunda da bir senteze ulaşmış olmalarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, sıklıkla Türk mitolojisine konu olan Ejder-Griffon ve Zümrüd-ü Anka (Simurg) gibi farklı kültürlerden gelen fantastik hayvanlara Türkler de kendi inançları ve hayat anlayışları doğrultusunda doğa üstü özellikler yüklemişlerdir.

Örneğin fantastik hayvanlardan biri olan ejderin kaynağının Çin mitolojisi olduğu yaygın bir görüş olmakla birlikte, Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Mitolojik bir sembol olan ejder, şeytani ve kötü ruhlu olarak anlam kazanmıştır (Beydili, 2004: 191). Bir diğer fantastik hayvan olan aslan bedenli ve kartal başlı griffon tasvirleri ise Türklerde Budizm inancıyla birlikte görülmektedir (Çoruhlu, 2002:136). Bedenin bir kısmı aslan diğer kısmı kartaldan oluşan, ejder ya da griffon olarak adlandırılan bu mitolojik yaratık son derece güçlü, kuvvetli ve cesur olması yanı sıra kötülüğün sembolü olarak bilinmektedir.

Efsanelere göre her şeyi bildiği düşünülen ve olağanüstü özellikler taşıyan bir başka mitolojik karakter olan Simurg kuşu; diğer kuşlara göre daha yükseklerde uçan, heybetli ve yeryüzüne inmeyen fantastik bir kuştur. İnsanların dileklerini yerine getirdiğine inanılan bu kuş birçok rengi bünyesinde bulunduran ve aynı zamanda insanlara görünmeyen bir gizeme sahiptir. Gerçek olmayan ancak insanların manevi dünyasında derin anlamlar barındıran ve kendini küllerinden yeniden var eden anka kuşunun dünyada bir tane olduğuna inanılmaktadır (Gezgin, 2007: 20). Birçok efsaneye konu olan ve ölümsüzlüğü simgeleyen Anka kuşu her şeye rağmen yeniden dirilişin simgesidir.

Araplarda Anka, İran medeniyetinde Simurg ve Türklerde ise Zümrüdüanka olarak bilinen bu efsanevi kuş inanışlara göre düşünme, konuşma gibi insansı birtakım özelliklere sahiptir. Efsaneye göre Kaf Dağı'nda yaşadığı düşünülen Zümrüdüanka'nın yeryüzünde sadece bir tane olduğu ve tüm insanlara yol gösterici bir görevi bulunmaktadır. Yeryüzünde insanlara birçok konuda iyilik yapma görevinin sonlandığını düşünen Anka, kendi inşa ettiği yuvasında güneş ışınlarıyla yanarak yok olmakta ve yeryüzüne dönmesi gerektiği zamanda küllerinden yeniden

doğarak hayat bulmaktadır. Türk mitolojisinde iyiliğin, güzelliğin temsili ve aynı zamanda cennet kuşu olarak görülen Zümrüdüanka sembolü İslamiyet sonrasında da yeni bir sentezde gelişim gösteren Türk İslam Sanatı edebî eserlerinde ve birçok sanat dalında kullanılmıştır.

Kimi kuş sembollerini şaman elbiselerinde ve mezar taşlarında kullanan Türklerin en fazla önemsedikleri mitolojik karakterlerden biri de kartaldır. Sürekli yükseklerde uçması nedeniyle gökten geldiğine inanılan kartal, güneşin ve gök tanrının sembolü olarak anlam bulmuş, gücün ve asaletin simgesi olarak kabul edilmiştir. Birçok medeniyetin imparatorluk sembolü olarak kullanılan kartal tasviri, çift başlı olarak stilize edilerek uğur getirdiğine ve koruyucu olduğuna inanılarak kutsal anlamlar yüklenmiştir. Türklerde genel olarak olumlu etkiler bırakan kuşlar sonsuzluğun, değişim ve dönüşümün sembolü olarak görülmüş, kartal gibi kimi kuşlar da kutsal kabul edilerek doğaüstü özellikler yüklenmişlerdir.

Çift başlı kartal figürü Türk mitolojisi ve halk edebiyatına konu olan simgesel bir unsurdur (Göksu, 2016: 117). Birçok medeniyetin simgesi olan çift başlı kartalın tanrısal bir güçle birtakım yetkilere sahip olduğu, Doğu'ya ve Batı'ya hükmettiği ve aynı zamanda ezeli ve ebedi olduğu gibi mitolojik anlamları bulunmaktadır. Göktürk ve Uygur medeniyetlerinde hükümdar sembolü olan çift başlı kartal figürü aynı zamanda Gök Tanrı'yı da simgelemektedir.

Türk mitolojisinde gücün ve yiğitliğin sembolü olarak kutsal kabul edilen hayvanlardan biri de kurttur. Bu mitolojik karakter olağanüstü özellikleriyle Hunlardan itibaren kutsal kabul edilerek özellikle Uygur ve Göktürk efsanelerine konu olmuştur. Kurdun güçlü bir hayvan oluşu ve Türklerin bunu kendi güçleriyle özdeşleştirmeleri türeyiş efsanelerinin de temel karakteri olmasında etkili olmuştur. Türk mitolojisinde yaratılışı konu alan birçok efsane bulunmakla birlikte, kurttan türeyiş efsanesi oldukça yaygın olan bir inanıştır.

Eski Türkler kurdu tanrı olarak kutsayarak kendilerinin de bir bozkurt olarak bozkurt soyundan geldiklerine dair bir inanç içerisinde olmuşlardır (Banarlı, 1983: 32). Geçmişten bugüne cesaret, yiğitlik ve kahramanlıkla örülü olan Türklerin yaşam gerçekliği mitolojik karakterlerine de yansımıştır. Türklerin ortaya çıkışı konusunda çeşitli efsaneler bulunmakla birlikte hayvandan türediklerine ve bu hayvanın da kurt olduğuna yönelik yaygın bir inanç bulunmaktadır. Ögel'in de (1971: 577) belirttiği üzere; Göktürk mitolojisine göre kurtla insanın birleşmesi sonucunda Türk Milleti meydana gelmiştir.

Bir efsaneye göre dört kardeşe miras olarak kalan koyunların paylaşımında adaletli bir dağılım yapılmamış ve en küçük kardeşin payı diğer kardeşleri tarafından verilmemiştir. Payını alamayan bu küçük kardeş bir kurda dönüşerek yaşadığı bu haksızlık nedeniyle insanlardan koyunlarını haraç olarak almaya ant içmiştir. Bu efsaneye göre Güneydoğu Anadolu bölgesinde Kurt Baba adı verilen bir mezarlık vardır ve kurtların atası da burada yaşamaktadır. Ayrıca aynı efsaneye göre, kurtların atasının her yıl koyun sürülerindeki bir koyunu yeme hakkı olduğuna inanılmaktadır (Boratav, 2012: 74).

Eski Türklerde kurdun yol gösterici oluşu, insanlara faydası, koruyuculuğu ve uğur getirdiğine duyulan inanç bu hayvanın kutsal olarak görülmesine neden olmuş ve bu durum kendisine zarar verilmesi ya da öldürülmesinin önüne geçmiştir. Tüm bunların yanında bir türeme

sembolü olarak görülen kurt İslamiyet'ten önce birçok Türk boyunda olduğu gibi Göktürklerde de bağımsızlığın ve kuvvetin sembolü olarak kutsanmış ve taşıdığı diğer nitelikleriyle oldukça önemli bir yer edinmiştir. Bu doğrultuda Türklerin hem korkup hem de saygı duydukları ve bahsi geçen nedenlerle oldukça önemsedikleri kurt, türeme efsanesiyle birlikte birçok efsaneye konu olmuştur.

Bir diğer mitolojik karakter olan at, Türklerin Şamanizm inancına göre, gökten indiğine ve konuştuğuna inanılan bir karakterdir. Bu sıra dışı özellikleri yanında gücün, kuvvetin temsili ve düşmana karşı zaferin sembolü olan at, Türklerle özdeşleşmiş bir hayvandır. Ayrıca güçlü ve atik özelliği yanında günlük yaşamda ve savaşta Türklere sağladığı fayda nedeniyle saygı duyulmuş ve kutsal kabul edilmiştir.

Şamanist inancına göre şaman at aracılığıyla gökyüzüne ve yeraltına gidebilmekte ve bu özellikleriyle atın kanatlı olduğuna inanılmaktadır (Çoruhlu, 2002: 163). Yeryüzü ve gökyüzü arasında bir bağlantı işlevi gördüğü düşünülen at, yas dönemlerinde ya kuyruğu kesilerek ya da düğüm atılarak sembolleştirilmekte, zarar verilmesi ya da öldürülmesi suç sayılmaktadır. Kutlu bir hayvan olarak görülüp olağanüstü anlamlar ve kanat gibi sıra dışı semboller yüklenen at Türklerin yaşam gerçekliklerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak Türk kültür ve sanat tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Şamanizm inancına göre atın gökten indiğine inanılırken Yakut Türklerinde atın güneş alemine ait olduğu inancı hakimdir. On iki hayvanlı Türk takviminde at yedinci yıla tekabül etmektedir. At yılı savaş ve mücadele yılı olarak görülmekte bu yılda kış mevsiminin oldukça soğuk geçeceği, yaz mevsiminin de bolluk içerisinde olacağına inanılmaktadır (Esin, 2004: 259-260). Eski Türklerde mitolojik bir sembol olan at Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da önemini korumuş hatta bazı hükümdarlar atlarıyla birlikte gömülmüştür (Çoruhlu, 2002: 141).

Türklerin kutsal kabul ettiği mitolojik hayvanlardan birisi de boğadır. Eski Türklerde boğa hükümdarlık simgesi olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2012: 168). Türklerde iyilik ve kötülük olarak zıt kavramlar şeklinde kullanılan boğa; ağırlıklı olarak gücün, yiğitliğin ve asaletin simgesi olarak kabul edilmiştir.

Hükümdarın siyasi gücünü temsil ettiği inancı anlayışıyla hükümdarlık simgesinden, mimari yapılara kadar birçok alanda kullanılan boğa figürü aynı zamanda on iki hayvanlı Türk takviminin sembollerinden birini oluşturmaktadır.

Türk mitolojisinde tasviri en fazla yapılan hayvanlardan birisi de geyiktir. Taşıdığı nitelikleriyle kutsal ve saygın bir hayvan olarak görülen geyik, ihtişamlı boynuzlarıyla dikkat çekmekte ve Türkler tarafından doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılmaktadır.

Birçok efsaneye konu olan ak renkli geyik, Türkler tarafından özel olduğuna inanılarak kutsal kabul edilmiştir. İnanışlara göre ak kavramı, Altay dilinde cennet anlamına gelmektedir (Ögel, 1971: 70). Türk mitolojisi ve masallara konu olan geyik daha ziyade dişidir ve bunlar da ilahe ya da dişi ruh olarak anlam yüklenmiştir (Ögel, 1971: 569). Geyiğin korunma ihtiyacı nedeniyle insanların yardımına ihtiyacı olduğu düşünüldüğü gibi, insanlara bazı konularda yardımcı

olduğuna da inanılmaktadır. Ayrıca efsanelerde özellikle geyiğin ak ve dişi olanı sembolleşmiş, yol gösterici ve hassas bir hayvan oluşuna vurgu yapılmıştır.

İnsanları, zehirli olması ve dış görünüşüyle etkileyen ve aynı zamanda yeryüzü ve yeraltının simgesi olarak görülen yılan, Türk mitolojisi ve efsanelerine konu olan hayvanlardan biridir. Ayrıca dinî törenlerde şamanların kıyafetlerinde ve çeşitli nesnelere yılan tasvirlerinin yoğun olarak kullanılmış olması bu dönem insanların hayatlarında ne derece önemli olduğuna bir işarettir. Ayrıca kötü olarak anılan yılanın zehrinin insanlar için bir şifa kaynağı olduğuna inanılmıştır. Dolayısıyla bu mitolojik karakter insanlar için hem bir düşman hem de fayda kaynağı olarak düşünülmüştür. Bu doğrultuda Türklere stilize edilmiş çift başlı yılan tasviri zehir ve panzehirin temsili olarak kullanılmaktadır.

Korkulan ve aynı zamanda olumsuz özellikler yüklenen yılan Türk mitolojisinde kötü özellikleriyle bilinen yeraltının efendisi Erlik Han ile eşdeğer ölçüde görülmüştür (Çoruhlu, 2002: 183). Yılanın Erlik Han ile anılmasının nedeni inanışlara göre ak renk gök tanrısı temsil ederken yılanla özdeşleşen kara renk ise Erlik Han'ı temsil etmektedir. Bir taraftan korku saçan diğer taraftan saygı duyulan ve daha çok dişil bir sembol olarak benimsenen yılan, Türk mitolojisinde yarısı hayvan yarısı insan olarak betimlenen Şahmeran Efsanesi'nin de konusu olmuştur. Gövdesi yılan başı ise insan şeklinde tasvir edilen Şahmeran Efsanesi'nin özü; yeraltı dünyasında yılanların egemenliğini ele geçirmiş ve iyilik timsali olan bir varlığın aynı zamanda bu yılanların kraliçesi olduğu inancına dayanmaktadır.

Bir efsaneye göre çaresi bulunamayan bir hastalığa yakalanan kralın şifasının, Şahmeran'ın etini yemekle mümkün olacağına inanılmaktadır. Bu iş ile görevli vezir, kralın hastalığını dikkate almadan kendi menfaati uğruna Şahmeran'ı yiyerek dünyanın tüm gizemlerine nail olmayı planlamaktadır. Ancak efsaneye göre işler vezirin planladığı şekilde gitmemiştir. Bilinçsiz bir şekilde Şahmeran'ın zehirli olan vücudunun alt bölümünü yiyerek ölen vezir amacına ulaşamadığı gibi krala da bir faydası dokunamamıştır. Ancak olacakları önceden bilen Şahmeran, sevdiği gençle detaylı bir şekilde konuşmuş ve asıl kaynağın başında olduğunu ve kendi başını yemesi konusunda sevdiğine tavsiyelerde bulunmuştur. Genç, bu sözleri dikkate alarak Şahmeran'ın başını ısırmış ve tıp alanında dünyanın tüm bilgilerine sahip olmuştur.

Örneklere de görüldüğü üzere Türkler zorlu yaşam koşulları nedeniyle gerçekliklerine inandıkları bu unsurların kendilerinde bıraktığı etki doğrultusunda yaklaşım sergilemişlerdir. Her bir unsura taşıdığı niteliklere göre olağanüstü anlamlar yükleyerek kutsayan Türkler, bu unsurları sosyal gerçeklikleri olarak hayatlarının merkezine almışlardır.

Türk Mitolojisinin Sanata Yansımaları

Geçmiş yaşam insanların yaşam öykülerinin şifrelerini taşıyan kültürel zenginlikler sanat eserleri aracılığıyla günümüze kadar taşınmıştır. Bu eserler incelenirken o dönem insanların; arzu ve istekleri, beklentileri ve yaşam gerçeklikleri okunabilmekte ve geçmiş ve günümüz arasında bir bağlantı kurulabilmektedir. Dolayısıyla Türklerin yaşam gerçekliklerinden biri olan mitolojinin sanata yansımaları analiz edildiğinde her bir mitolojik simgenin kaynağında ayrı bir

gerçeklik yer almaktadır. Tüm bu bulgular o dönem insanların dinî, mitolojik ve kültürel açıdan sanat anlayışlarını ve yaşam gerçekliklerini gözler önüne sermektedir.

Türk Mitolojisinde yer alan karakterlerin sanat eserlerine yansımalarında ilk örnekler içerisinde Orta Asya kazı çalışmalarıyla elde edilen eşyalar ve minyatür heykeller yer almaktadır. Özellikle kaya resimlerinde yer alan mitolojik figürler Türk tarihi ve sanat geçmişi açısından önemli bilgiler içermektedir. Bahsi geçen bu coğrafyada Türklere ait çeşitli sanat eserlerine rastlanırken mitolojik sembollerin yer aldığı halı, kilim dokumaları ve seramik çalışmaları da dikkat çekmektedir (Baltacı, 2020: 96). Bu eserler üzerinde yer alan mitolojik sembollerin ilk Türk topluluklarından günümüze kadar çeşitli sanat dallarında yansıtılması, o dönem insanların gerçekliklerinin sanat aracılığıyla hafızalarda yaşatılmak istenmesinin bir işaretidir. Dolayısıyla çok eski dönemlere ait bu inanç sisteminin sembol, simge ya da motiflerle yansıtma çabası en güçlü ifade araçlarından biri olan sanat eserlerinde okunabilmektedir.

Hunlar, Uygurlar ve Göktürkler döneminde tarihî açıdan büyük önem taşıyan sanat eserleri üretilmiştir. Sibiryâ'da Altay Dağları eteklerinde yer alan Pazırık kurganlarında yapılan kazılar sonucunda; Hun'lara ait olan sanat değeri taşıyan birçok eşya, Uygurlara ait Budist ve Maniheizt içerikli duvar resimleri ve çeşitli minyatürler, Göktürk dönemine ait mezar külliyeleri Türk sanatının anlaşılması ve gelişimi açısından sıra dışı eserlerdir (Özkartal, 2015: 89). Hem askeri hem siyasi hem de kültürel açıdan üstün olduğu kabul edilen Türk medeniyetinin gerçekliklerini yansıtan sanatsal çalışmaları incelendiğinde dönemin şartlarına rağmen ne derece medeni ve estetik değerlere sahip olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Bugün sanat eseri olarak değerlendirilen; mağara duvarlarına, kaya parçalarına çizilen resimler, dikili taşlar, taştan oyma heykeller ve benzeri birçok çalışma atalarımızın yaşam gerçekliğinin yansımaları olarak en değerli kültürel miras olma ayrıcalığını elde etmektedir. Bu doğrultuda kültürel mirasımızın ayrı ayrı incelenmesi oldukça kapsamlı bir araştırma gerektirdiğinden çalışmamızda örnekler sınırlı tutularak öne çıkan bazı mitolojik sembollerin yer aldığı sanatsal çalışmalara yer verilmiştir.

Mitolojik sembollerin yansıtıldığı örneklerden biri Çatalhöyük'te yer alan duvar resimleridir. Bu yerleşim yerinin iç mimarisinde yer alan resimleri dönem insanların sosyal yaşantıları ve inançlarının dışavurumu olarak ifade etmek mümkündür. Zira Türklerin avcı ve toplayıcılık yaptığı taş devrine kadar uzanan geçmiş yaşam anlayışları; kazılardan çıkan çeşitli eserler ve mağara duvarlarına çizdikleri resimlerle ortaya çıkmıştır. Özellikle mağara duvarlarına çizdikleri resimler ve günümüze ulaşan destan ve efsanelerde hayvan figürlerinin yoğunluğu hayvanların Türklerin hayatında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Taşdığı nitelikler ve gücü nedeniyle kimi zaman bir koruyucu kimi zaman da bir korku unsuru olarak gördükleri hayvanları simgeleştirerek mağara duvarlarında ya da taşlarda betimlemiştirler. Nitekim bilimden ve sanattan habersiz olan bu insanların mağara duvarlarına ya da taşlara kazıyarak oluşturdukları eserler yaşam koşullarına dayanan ruhsal ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır.



Görse1 1. Çatalhöyük Duvar Resmi.

Örneğin Çatalhöyük'te bulunan duvar resimlerinde (Görse1 1) ağırlıklı olarak hayvanların tasvir edilmesi bu gerçeği kanıtlar niteliktedir. Zira birçok hayvan Türk mitolojisinde güçlü bir etkiye sahiptir ve dönem insanların bu gücü yansıtabildikleri en iyi alan ise mağaralar ya da yaşadıkları alanın duvarları olmuştur. Tasvir edilen hayvanların taşıdığı özelliklerin kendilerinde bıraktığı etkinin hafızalarda yaşatılmasına dayanan bu anlayış, başlangıçta taşlara ya da mağara duvarlarına kazınarak gerçekleştirilirken zamanla; kaleler, saraylar ve camiler gibi Türk mimarisinde devam ettirilmiştir.

Öte yandan arkeoloji tarihinde sıra dışı bulgulardan biri olan Pazırık kurganlarında yapılan çalışmalar sonucunda; mitolojik sembelerle örülü halı ve kilimler, keçe işlemeler, hayvan figürlü elbiseler, hayvan ve bitki motifli tekstil ürünleri ve süs eşyaları gibi sanatsal değeri olan ürünler ele geçirilmiştir.



Görse2 2. Pazırık Kurganlarında Bulunan: Atın Başına Takmak İçin Süs Eşyası ve At-Geyik Maskesi.

Bu örneklerden biri de bu kurganlar içerisinde çıkarılmış olan (Görse2 2) at ve geyik maskeleridir. Türkler için kutsal kabul edilen geyik ve at sembolleri Türk destanları ve dokuma sanatlarından olan halılar yanı sıra deri ya da keçeler gibi yüzeyler üzerine applike yöntemiyle işlenmiştir.

Mitolojik bitki ve hayvan motiflerinin kullanıldığı bir diğer örnek Erzurum'da yer alan Çifte Minareli Medresedir. Selçuklu dönemi taş işleciliği ve estetik anlayışını yansıtan bu medreseyi sıra dışı kılan özelliklerinden biri taç kapısında yer alan süslemeler ve mitolojik sembollerdir. Taç kapının batı tarafında mitolojik sembollerden; hayat ağacı, çift başlı ejder ve

Selçuklunun sembolü olan çift başlı kartal yer almaktadır. Doğu tarafında ise; sadece hayat ağacı ile kartal simgesi yer almaktadır (Baltacı, 2020: 96).



Görsel 3. Erzurum Çifte Minarede yer alan Hayat Ağacı, Ejderha ve Çift Başlı Kartal.

Türklerin kutsallarından biri olan ağaç; yapısında bulunan dalları, yaprakları ve kökleriyle soyut anlamlar yüklenmiştir. Evrensel bir simge olan ve birçok anlamı içerisinde barındıran hayat ağacı Türk kültüründe; edebiyat, mimari, halı ve kilim gibi birçok sanat dalında karşımıza çıkmaktadır. Erzurum Çifte Minare taç kapısındaki taş oyma üzerinde de (Görsel 3) mitolojik sembollerden ejder ve çift başlı kartalın yer aldığı hayat ağacı tasvir edilmiştir. Üç bölümden oluşan ve Türk mitolojisinin kaynaklık ettiği bu eserin üst kısmında tanrısal bir güçle birtakım yetkilere sahip olduğu düşünülen çift başlı kartal figürü yer almaktadır. Orta bölümde ise hayat ağacının dalları üzerine yerleştirilmiş mitolojik kuş figürleri bulunurken taş oymanın en alt bölümünde, ejder motifinin çift başlı olarak stilize edilmiş formu yer almaktadır. Dönem insanların birçok anlam yüklediği bu simge ve sembollerin Türk mimarisinde kullanılmasının temel sebeplerinden biri de bu varlıklara yüklenen olağanüstü niteliklerin vurgulanmak istenmesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Sanatın çeşitli dallarına konu olan mitolojik karakterlerden biri çift başlı kartaldır. Orta Asya'da bazı kaya resimlerinde ve Anadolu'nun bazı mimari yapılarında yer alan çift başlı kartal, Türklerin toplumsal bir gerçekliği olarak geçmişten günümüze edebiyat, mimari, halı ve kilim gibi sanat dallarında kullanılmış mitolojik bir semboldür.



Görsel 4. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifasında Yer Alan Selçuklu Versiyonu Çift Başlı Kartal Sembolü.

Özellikle Selçukluların sembolü olan bu mitolojik karakterin yer aldığı örneklerden biri de (Görsel 4) Sivas ilinde bulunan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifasıdır. Geçmişte bazı imparatorlukların sembolü olarak değer gören kartal sembolü çift başlı olarak üsluplaştırılarak çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Efsanelere göre güç ve asaletin sembolü olarak görülen kartalın çift başlı olarak stilize edilmiş formu sahip olduğu gücün katlanarak arttığına ve doğunun ve batının hakimi olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

Türk medeniyetinin derin geçmişinin izlerini taşıyan sembollerin yansıtıldığı ve yaşatıldığı alanlardan biri de dokuma sanatlarıdır. Engin kültürümüzü yansıtan sanatlarımızdan biri olan halı dokumalarında temel karakter olarak birçok mitolojik sembolün izini sürmek mümkündür. Dokuma yüzeylerinde kullanılan bu semboller sıradan bir motif değil, kültür bütünlüğümüzün kodlarını oluşturan anlam yüklü değerlerindedir.



Görsel 5. Pazırık Halısı.

Bu örneklerden biri de Altay Dağı eteklerinde bir kurgandan çıkarılan ve bilinen ilk Türk halısı olan (Görsel 5) Pazırık halısıdır. Zira halı üzerinde Türklerin yaşam gerçekliklerini yansıtan bitki ve hayvanların mitolojik sembolleri bulunmaktadır. Örneğin halının orta kısmında Uygurların Budha'ya adadıkları lotus çiçeği ve kartal başlı aslan vücutlu griffon yer alırken, kenar kısmında ise Türk üslubuna ait, at ve geyik gibi hayvan tasvirleri bulunmaktadır. Halının orta kısım bordüründe yol gösterici ve ölümsüzlük gibi olağanüstü anlamlar yüklenen geyik sembolleri üsluplaştırılmadan gerçekte olduğu şekliyle temsil edilmiştir. Halının orta zemininde; aslan ile kartalın gücü ve kuvvetiyle sembolleşmiş olan, aslan bedenli ve kartal başlı griffon tasvirleri bulunmaktadır. Orta bordüründe ise, gücün ve kuvvetin işareti olarak görülen at sembolleri, üzerinde insan figürleriyle birlikte tasvir edilmiştir. Pazırık halısını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bu dönem insanların yaşam gerçekliklerini mitolojik simgelerden faydalanarak bir kompozisyon şeklinde sunmuş olduklarını söylemek mümkündür.

Türklerin mitoloji anlayışlarını yansıtan sanat eserlerinden biri de kuşkusuz destanlardır. Kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşan sözlü edebiyat ürünü olan bu destanlar, Türk mitoloji kültüründe önemli bir yere sahiptir. Yaşamın kaynağı olarak görülen ve hayranlık beslenen doğa olayları, hayvanlar ve bitkiler Türklerde bıraktığı etki nedeniyle kutsanmış ve yaşam gerçeklikleri olarak efsane ve destanlara konu olmuşlardır. Dolayısıyla bir iletişim aracı

olarak destanlar içeriğinde barındırdıkları anlamlarıyla milli kültürümüzün korunup yaşatılması noktasında önemli bir role sahiptirler.

Türklerin zengin kültürel değerlerinden biri ve mitolojik öğelere sahip olan destanlar İslamiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Bir milletin hayatında önemli bir yer edinen eski halk edebiyatı ürünlerinden olan destanlar; toplumun iradesini yansıtan, kahramanların hayatlarını konu alan halkı bilgilendirici anonim hikâyelerdir (Elçin, 1986: 72). Deprem, sel gibi doğa olayları, savaş ve göç gibi tarihî olaylar ve birçok kahramanlık konusu destanların kapsamı içerisindedir. Dolayısıyla bir toplumun zihninde derin iz bırakan olayları, toplumsal değerleri ve kolektif bilincin zihniyet ve geçmişini temsil eden hayal ürünü olan bu konular bir yaşam gerçekliği olarak edebî ve estetik bir şekilde hikâyeleştirilmiştir.

Türklerin İslamiyet'in kabulünden önce ve sonra mitolojik sembollerle bezenmiş destanları, oluşturulduğu dönem ve topluma göre değerler yüklenmiştir. İslamiyet öncesinde oluşturulmuş ilk Türk destanlarının içeriği kısaca şu şekildedir:

Yaratılış destanı; Bu destan; dünyanın hangi koşullar altında yaratıldığını ve insan ırklarının meydana gelişini Türklerin inanç ve düşünce sistemine göre açıklamaktadır (Atsız, 1943: 12). Destan, dünyada su dışında hiçbir yer ve hiç kimse yokken Tanrı Ülgen'in göklerden gelen bir sesle insanı, dünyayı yaratışı ve dünyaya bir düzen verişini konu almaktadır.

Alp Er Tunga Destanı; M.Ö. yedinci yüzyılda yaşamış ve Saka hükümdarı olan Alp Er Tunga, halk tarafından sevilen bir kahramandır. Orta Asya'da yer alan tüm Türk boylarını birleştirerek hakimiyeti altına alan kahraman, sonrasında Kafkasları aşmış, Anadolu'yu, Suriye'yi ve Mısır'ı fethederek Saka devletini kurmuştur. Alper Tunga savaşlarla dolu hayatında İranlı Med hükümdarları ile mücadele içerisinde olmuş ve bu süreçte hileyle öldürülmüştür. Alp Er Tunga'nın Med hükümdarları ile giriştiği mücadelelerde yaşananlar hem Türkler hem de İranlılar tarafından yaşatılmıştır (Günay, 2008: 2). Saka dönemine ait olan Alp Er Tunga Destanı, Saka Devletini kuran ve Saka hükümdarı olan Alp Er Tunga'yı konu almaktadır. Yiğitliği, cesareti, bilgisiyle tanınıp sevilen Alp Er Tunga'nın neredeyse tüm hayatı savaşlarla geçmiştir. Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati-t Türk eserinde Alp Er Tunga'dan bilgiler yer almaktadır.

Şu Destanı; İslamiyet öncesi destanlardan olan Şu destanı Bir Türk hükümdarı olan Şu ile İskender arasındaki mücadeleleri ve bu mücadele sürecindeki olayları konu almaktadır (Togan, 1981: 18). Destan, milattan önce dördüncü yüzyılda yaşadığı düşünülen Saka hükümdarı olan Şu'nun Makedonya kralı İskender ile giriştiği mücadeleyi anlatmaktadır. Bu mücadelenin detaylı bir anlatımı olan destanda hükümdar Şu'nun mücadelenin bitiminin ardından Balasagun'da Şu ismini verdiği bir şehir yaptırdığı ve bu şehrin tılsımlı olduğu konusu yer almaktadır.

Oğuz Kağan Destanı; Oğuzların manevi dünyalarının haber kaynağı niteliği taşıyan destan, özel bir olayı ve tarihî bir bilinci yansıtmaktadır. Destan mitolojik olgular ve destansı kurallar çerçevesinde şekillenmiştir (Bayat, 2006a: 13). Oğuzların hem sosyal hem de idari yapısını şekillendiren Oğuz kağan, aynı zamanda ilk cihan devleti kurucusudur (Bayat, 2002: 936). Hun-

Oğuz Destanlarından olan Oğuz Kağan Destanı; milattan önce üçüncü yüzyılda hüküm sürmüş olan Hun hükümdarı Oğuz Kağan'ın cesurluğu, dürüst kişiliği ve ülkesi için verdiği mücadeleyi konu almaktadır. Destanda Oğuz'un mucizevi doğumu, çocukluk yılları ve hükümdarlık dönemi mitolojik unsurlar çerçevesinde detaylı bir şekilde yer almaktadır. Efsanelere göre daha doğduğu gün olağanüstü olaylarla donanmış olan Oğuz'un kahramanlıklarla dolu gençlik hayatı ve ülkesi için verdiği mücadeleler de mitolojik semboller çerçevesinde anlatılmaktadır.

Ergenekon Destanı; Dağlık bir bölge olan Ötüken Türkler için kutsal bir merkez iken Ergenekon ise geçici yurt ve aynı zamanda evrenin ve bilincin merkezi konumundadır. Kelime anlamı olarak Ergene sarp yer iken kon da dağ ve geçit anlamlarına karşılık gelmektedir. Türklerin kültürel yaşamında önemli bir yere sahip olan Ergenekon destanında, günümüze kadar etkinliğini sürdüren nevrüz olgusunun doğuş efsanesi de yer almaktadır (Ögel, 1993: 37-62). Destanda düşmanların hilesi sonucu vatanlarından ayrı düşen Türklerin doğaüstü yolculuğu yer almaktadır. Tek amaçları soylarını devam ettirmek olan Türkler bu amaç doğrultusunda bilinçli bir yolculuğa çıkarlar. Aslında Türklerin kutsal mekân olan Ergenekon'a tırmanışları bir nevi bilincin merkezine doğru yapılan yolculuğun simgesi niteliğindedir (Şenocak, 2013: 2532).

Göktürk dönemine ait olan Ergenekon Destanı; Göktürklerin düşmanları tarafından bozguna uğramaları, yeniden türeyişini ve güçlenişlerini konu almaktadır. Destanda Göktürkler yaptıkları bir savaş sonucunda yenilgiye uğramış ve vatanlarını terk ederek Ergenekon adını verdikleri farklı bir yere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Yerleştikleri bu yere Tanrı tarafından gönderilen bir kurdun rehberliğinde gitmiş olan Göktürkler burada uzunca yıllar kalmış ve daha sonra güçlü bir şekilde çoğalarak çıkmışlardır. Yaşadıkları verimli ovanın çevresinde demirden oluşmuş bir dağ bulunduğunu fark eden Göktürkler buradan çıkmak için kutsadıkları kurttan destek almışlardır. Göktürkler, büyük gücü bulunan kutsal kurt öncülüğünde bu demirden dağı eriterek çıkmış ve düşmanlarıyla güçlü bir şekilde savaşarak ülkelerini yeniden kazanmışlardır. Bu inanış doğrultusunda Ergenekon'dan demiri eriterek çıkışları bir gelenek hâline dönüşmüş ve her yıl aynı tarihlerde özgürlüklerinin ve başarılarının simgesi olan bugün bayram havasında anılmışlardır. Günümüzde de hâlâ etkisi görülen bu kutlama nevrüz adıyla bilinmekte ve her yıl 21 Mart'ta şenlik havası içerisinde kutlanmaktadır.

Türeyiş Destanı; Türeyiş ve Göç, Uygurlara ait destanlardır. Efsaneye göre Hun beylerinden biri çok güzel olan kızlarını tanrılarla evlendirmek istemektedir. Bu bey amacını gerçekleştirmek amacıyla çok yüksek bir kule yaptırarak kızlarını buraya bırakmıştır. Kuleye tanrı olarak düşündükleri bir kurt gelmiş ve beyin kızlarıyla evlenmiştir (Günay, 2008: 6). Uygur dönemine ait olan Türeyiş ve Göç Destanlarında yeniden doğuşu konu alan mitlerden su, ağaç, dağ ve su yer almaktadır. Göktürk Devleti'nin yıkılmasının ardından Uygur Türklerinin yeniden güçleniş ve devletlerini kuruşu mitolojik sembollerle anlatılmaktadır. Destan, Uygur Hükümdarının kızlarını tanrı suretindeki kurt ile evlendirmesi sonucu Uygurların kurt soyundan güçlü bir şekilde çoğalışını konu almaktadır.

Göç Destanı; bu destanda tanrı tarafından kutsanmış ve gökten gönderilmiş olan çocuklar ve bu çocukların doğduğu ağaç konu edilmiştir. Destandaki ağaç hem yaz hem de kış mevsiminde sürekli yeşil kalan ve aynı zamanda evrenin merkezini temsil eden kutsal hayat ağacıdır

(Şenocak, 2013: 2527). Türeyiş Destanı'nın devamı niteliğinde olan Göç Destanı da Türklerin yeniden dirilişini konu almaktadır. Tanrı tarafından kutsanan bir ağaçtan doğan olağanüstü çocukları ve bu çocukların büyüyünce hükümdar olup nasıl güçlü bir devlet kurdukları ve halkı refah içinde yaşattıkları anlatılmaktadır.

İslamiyetin kabulünden sonra oluşturulmuş destanlar ise;

Satuk Buğra Han Destanı; Destanda İslamiyetin kabulünde hem siyasi hem de dinî bir otorite olarak hizmetlerde bulunmuş olan Satuk Buğra Han'ın olağanüstü doğumunun yanında yeni bir inanç dairesine girişi, Müslüman kahraman bir kimliğe geçişi ve bu süreçte yaşadığı sıkıntılar detaylı bir şekilde yer almaktadır. Kısaca destan, Karahanlı hükümdarının efsanevi kişiliği merkezinde oluşmuştur (Özkan, 2013: 6-22). Onuncu yüzyılda Karahanlılar'ın hükümdarı olan Satuk Buğra Han tarihte İslamiyet'i kabul eden ilk hükümdar olarak bilinmektedir. Bu destanda on iki yaşında İslamiyetle tanışan ve İslamiyetin yayılması konusunda mücadele eden Satuk Buğra Han'ın hayatı ve bu uğurda verdiği mücadele anlatılmaktadır. Destanda ömrünü bu yolda sürdüren Satuk Buğra Han'ın mücadelesi sırasında yaşadığı olağanüstü olaylar mitolojik semboller çerçevesinde anlatılmaktadır.

Manas Destanı; Destan sadece Kırgızların değil, tüm Türk boy ve topluluklarına ait olan sıra dışı bir halk edebiyatı eseridir. Özellikle Türk topluluklarının tarihini, sosyal hayatını, etnografisini, halk eğitimi gibi faktörleri içerdiğinden Türk topluluklarının âdeta ansiklopedisi niteliği taşımaktadır (Useev, 2016: 204). Kazak-Kırgız Türklerine ait olan Manas Destanı on birinci yüzyılda, genel olarak Türk topluluklarının; kültürlerini, inançlarını ve eğitimlerini konu almaktadır. Destanda Türk mitolojisi ve bozkır anlayışı yansıtılmakta, Kırgız kahramanı olan Manas'ın çocukluğundan savaşlardaki başarıları ve Kırgız halkının egemenliğine kadar birçok ayrıntı yer almaktadır. Manas destanı hem İslamiyet öncesinden hem de İslamiyet döneminden izler taşımaktadır.

Cengiz Han (Cengiz-name) Destanı; Orta Asya'da yaşamış olan Türkler bu destanı çok sevip koruyarak günümüze kadar yaşatmayı başarmışlardır. Destanda Cengiz'in hayatı ve kişiliği yanı sıra fetihleri yer almaktadır. Cengiz Han bir Türk kahramanı olarak kabul edilmiş ve dolayısıyla hikâye de Türk tarihi gibi yansıtılmıştır (Günay, 2008: 7). Türk Moğollarına ait olan bu destanda, asıl adı Timuçin olan Moğol Hükümdarı ve aynı zamanda dünya imparatoru olarak bilinen Cengiz Han'ın hayatı, fetihleri ve efsanevi hikayeleri yer almaktadır. Bir Türk kahramanı ve kutsal olarak kabul edilen Cengiz Han, on üçüncü yüzyılda Orta Asya Türkleri tarafından bir İslam kahramanı olarak benimsenmiştir. Destanda dinî sembollerin yanında kuş ve ağaç gibi mitolojik semboller yer almaktadır.

Edige Destanı; Türklerin tarihini, kültürünü yansıtan edebî bir destan metni olan Edige destanında genel olarak olağanüstü yeteneklere sahip bilge şahsiyetler ve kahramanlar yer almaktadır. Destanda ağırlıklı olarak tarihî bir kişilik olan Edige'nin kahramanlıkları yer almaktadır (Kalafat, 2003: 346-348). Tatar-Kırımlara ait olan Edige Destanı'nda Hazar Denizi kenarında yer alan Altınordu Devleti'nin Hanı, Edige Mirza Bahadır'ın üstün özellikleri ve ülkesini koruyup güçlendirmek için verdiği mücadeleler yer almaktadır.

Seyid Battal Gazi Destanı; Anadolu'da ortaya çıkmış olan ilk Türk destanı olma ayrıcalığına sahiptir. Destan konusu itibarıyla Türklerle ilgili olmasa da Türk düşüncesiyle şekillenmesi sebebiyle millî bir destan niteliği taşımaktadır. Battal Gazi'nin Türkler tarafından sevilmesindeki temel etken, İslamiyet'in yayılması konusunda gösterdiği kahramanlık ve bu kahramanlığın Anadolu topraklarında gerçekleşmiş olmasıdır (Demir ve Erdem, 2006: 109). Selçuklu döneminde öne çıkan bu destan; Seyid Battal olarak bilinen bir savaşçının savaşta gösterdiği kahramanlıkları ve İslam'ı yaymak için verdiği mücadeleleri konu almaktadır. Anadolu'da ortaya çıkan ve Türk düşüncesiyle şekillenen destan, Battal Gazi'nin İslamiyet'in yayılmasındaki mücadelesi ve kahramanlığı nedeniyle Türkler tarafından millî olarak kabul edilmiştir. Tarihî ve destani bir şahsiyet olan Battal Gazi hem yiğitliği hem de bilgisiyle sadece yaşadığı dönemde değil günümüze kadar sevgi, saygı ve takdirle anılmıştır.

Danışmend Gazi Destanı, (Danışmendname); Destanda, Malazgirt savaşından sonra Anadolu'da gerçekleşen Türk-Bizans mücadelesi ve Malatya'dan başlayarak Türkiye'nin kuzey bölümünün Türk yurdu oluşu yer almaktadır. Bu süreçte Danışmend Gazinin sıra dışı çabaları destansı bir şekilde ele alınmıştır (Demir ve Erdem, 2006: 113). Destanda on birinci yüzyılda Anadolu'nun fethi ve bu fetihle mücadele gösteren Melik Danışmend Gazi'nin sıra dışı hayatı ve savaşta kahramanlıkları mitolojik simgelerle bezenmiş bir şekilde anlatılmaktadır.

Köroğlu Destanı; Destan, dönemin beyi tarafından haksızlığa uğramış bir seyisin oğlunun, babası için giriştiği mücadele ve bu mücadele sürecindeki kahramanlıkları çerçevesinde şekillenmiştir. Destan genel olarak; Bolu beyinin güvendiği seyislerinden birinden sıra dışı at istemesi, seyisin istenilen atı bulamayışı nedeniyle beyi tarafından gözlerine mil çekilmesi ve beğenilmeyen atların seyisin oğlu Köroğlu tarafından büyütülerek olağanüstü özelliklere sahip olması gibi sıra dışı olaylarla örülüdür. Destanda Köroğlu'nun yoksul ve çaresizlere yardım edışı ve babasının intikamını almak üzere giriştiği mücadeleler detaylı bir şekilde yer almaktadır (Günay, 2008: 14). Destanda yer alan kahraman on altıncı yüzyılda yaşamış; yiğitliğin ve adaletin sembolü olan Köroğlu'dur. Destanda Bolu beyi tarafından haksızlığa uğrayan ve gözü kör edilen Yusuf isminde bir seyisin oğlu olan Ruşen Ali'nin (Köroğlu) babasının intikamını alışı ve kahramanlıkları anlatılmaktadır. Bu destanda ayrıca tarih boyunca birçok medeniyet ile etkileşim içerisinde olan Türklerin; sosyal, kültürel ve toplumsal değer yargıları da yer almaktadır.

Bir toplumun geleneklerini, inançlarını, kültürel değerlerini kısaca yaşam gerçekliklerini okuyabildiğimiz destanlarda, dönemin insanına ve yaşam koşullarına dair kayda değer veriler karşımıza çıkmaktadır. Bu eserler yaşamın kaynağını, doğa gerçekliklerini anlatması yanında özellikle sözlü kültür döneminin bir taşıyıcısı ve toplumların anlama ve anlamlandırma çabalarının bir sonucu olarak değer görmektedirler.

Anadolu uygarlığının yeryüzünün öncüsü olduğu düşüncesinde olan Bayladı'ya göre (2003: 13) medeniyetimiz birçok aşamadan sonra inanç ve efsaneleriyle özgün olarak bilinen Yunan Uygarlığını derinden etkilemiştir.

Tarihî, coğrafi ve dünya görüşü açısından birçok medeniyetten ayrılan Türk mitolojisi sahip olduğu özellikleriyle diğer medeniyetler üzerinde de etki bırakmıştır. İslamiyet'ten önce sanatsal faaliyetlerin temelinde yer alan mitolojik semboller, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Türk İslam sanatı olarak yeni bir sentezde hayat bulmuştur. Mitolojik metinler olarak da adlandırabileceğimiz Türk destanları hem İslamiyet'in kabulünden önce hem de sonrasında hüküm sürmüş olan toplumların yaşam gerçekliğine ışık tutmaktadır. Oluşumu asırlar öncesine dayanan mitolojik simgeler sadece destanlarda değil mimariden dokuma sanatlarına kadar birçok sanat eserine konu olarak Türk kültürünün ve sanatının gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal yaşamda taşıdığı işlevlerle önemli bir alan olan sanat, toplumların yaşam gerçekliklerinin bir yansıması olarak tarihin her döneminde varlığını sürdürmüştür. Geçmiş dönem insanların yaşam gerçekliğinin temelini oluşturan mitolojik hikâyeler, sözlü ve yazılı birçok sanat türüne konu olarak canlılığını korumuştur. Derin bir geçmişe sahip Türklerin yaşam gerçekliğinin bir göstergesi olan mitolojik inançları, doğa olayları yanında bitkiler ve hayvanlara dayanmaktadır. Bu dönem insanların doğayla mücadelesinde karşılaştıkları doğa olaylarını, bitkileri ve hayvanları anlamlandırmaları sonucu ortaya çıkan mitsel hikâyeler toplumun tüm üyelerince paylaşılmış ve bir inanç sistemi olarak hayatlarının bir gerçeği hâline dönüşmüştür. Oluşturdukları bu gerçeklik ortak bir dil ve kolektif bilinç oluşumunda son derece etkili olmuş ve böylece toplumun tamamının yaşama aynı gözle bakmasına imkân vermiştir. Bilim ve teknolojiden uzak bu insanların yaşamlarında yer alan bilinmezliklere kimi zaman korku ve hüznün, kimi zaman neşe ve sevinç katarak bir anlam arayışına girmiş olmaları ve bunu da sanat eserleri aracılığıyla ölümsüzleştirmeleri; hayal güçlerinin ve üretkenliklerinin ne derece sınırsız olduğunun kanıtları niteliğindedir. Dolayısıyla Türkler kültürel değerlerini sonraki nesillere aktarmak ve kendilerinden bir iz bırakmak amacıyla birtakım oluşumlar içine girmiş ve bu doğrultuda oluşturdukları eserlere inanç sistemlerini yansıtan birtakım bilgiler eklemişlerdir.

Aslında mitolojinin eski çağlarda yaşayan insanların ruhsal durumlarını yansıtmayı, sanatın ise ruhsal bir ihtiyaçtan kaynaklanmış olması sanat ve mitolojinin aynı kaynaktan çıktığının işareti niteliğindedir. Dolayısıyla ilkel çağlardaki sanat, insanların bilinçaltının dışavurumu olan mitosların bir temsilidir (Gezgin, 2008: 17). Türklerin yaşamındaki inanç ve değerlerin oluşumu ve sosyal gerçekliklerinin nasıl bir süreçten geçip şekillendiğini, Türk kültürüne ışık tutan mitolojik semboller aracılığıyla anlamamız mümkündür. Ancak mitoloji bilgisine sahip olmadan bu sembolleri kavrayamayacağımız gibi içeriğindeki anlamın bizde herhangi bir hayranlık uyandırması da mümkün olmayacaktır. Mitolojik sembollerin kullanıldığı sanat eserlerinin analiz edilmesi ve yorumlanması o dönem toplumunun sosyolojik gerçekliğinin anlaşılmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu gerçeklik anlaşıldığı takdirde bu dönem toplumlarının hangi koşullar doğrultusunda doğa olayları ve hayvanlara yöneldiklerini ve hangi inançla bunlara anlam yüklediklerini ve sanat eserlerine yansıttıklarını anlamamız kolaylaşacaktır. Örneğin Türklere ait bir destanda yer alan sembol sosyal gerçeklik ve mitoloji çerçevesinde

okunduğunda o dönemin aile yapısından inanç anlayışına kadar birçok konuda sağlıklı bilgiler alınmasını kolaylaştıracaktır.

İlk Çağlarda bilimden ve sanattan habersiz olan insanların mağara duvarlarına ya da taşlara kazıyarak oluşturdukları eserler yaşam koşullarına dayanan ruhsal ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Günümüze ulaşan duygu, düşünce ve hayallerle yoğrulmuş olan bu eserler izleyenlerini âdeta o dönemin toplumsal yapı gerçekliğinin gizemli yolculuğuna çıkmış hissi vermekte ve geçmişle günümüz arasında bir bağlantı kurulmasını kolaylaştırmaktadır.

Çok uzun asırlar geçmesine rağmen çok sayıdaki mitolojik sembolün sanatın birçok dalında kullanılması Türklerin toplumsal gerçekliklerinin ve kültürlerinin hala yaşatıldığına bir kanıttır. Eski çağlara ait neredeyse tüm sanat eserleri toplumların yaşam gerçeklerinin bir aynası ve aynı zamanda zengin bir kaynağa sahip olan mitolojik simgelerle şekillenmiştir. Türk kültürünün oluşumunda önemli rolü olan bu sanatsal simgeler, ya bir figür olarak ana malzeme ya da konunun arka planını şekillendirmek amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Bu semboller mimari, edebiyat, halı ve kilim gibi sanatın birçok dalında kullanılmıştır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere; olağanüstü anlamlar yüklenmiş olan bu semboller kullanıldığı dönem ve bu dönem insanların duygu ve düşünceleri hakkında bilgi sahibi olmamıza imkan vermektedir.

Türklerin avcı ve toplayıcılık yaptığı taş devrine kadar uzanan geçmiş mitolojik anlayışları; kazılardan çıkan çeşitli eserler ve mağara duvarlarına çizdikleri resimlerle ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte Hunlar Uygurlar ve Göktürk medeniyetlerinde kültür tarihimiz açısından büyük öneme sahip sanat eserleri üretilmiştir. Bu medeniyetlere ait sanat değeri taşıyan birçok eşya Pazırık kurganlarından çıkarılmıştır. Bu kurganlardan çıkarılan sanatsal değeri olan eşyalar arasında; mitolojik simgelerle donatılmış halı ve kilimler, hayvan ve bitki tasvirli tekstil ürünleri, kaya resimleri ve süs eşyaları gibi sıra dışı ürünler bulunmaktadır. Bunların yanında bazı bölgelerimizde yer alan mimari yapılarda mitolojik sembollerle donatılmış hayvan ve bitki tasvirleri ve Çatalhöyük gibi tarihî yerleşim yerinde duvar resimlerinde yer alan yoğun hayvan tasvirleri Türk kültür ve sanatımız açısından paha biçilemez bir değere sahiptir. Tüm bunlara ek olarak oluştuğu dönem ve toplum gerçekliği hakkında birçok bilgiyi içeren ve mitolojik unsurlarla bezenmiş destanlar da Türk toplumunun tarihî ve kültürel dokusunun kaynağının anlaşılması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Toplumların yaşam tarzının kodlarını taşıyan mitsel semboller sanat eserlerinde estetik bir yapıya bürünerek ölümsüzleşmiş ve zengin bir veri kaynağına dönüşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Binlerce yıllık düşünce ve inanç tarihine sahip olan bu yaşam ve inanç anlayışı kültür ve sanat tarihimizin kaynağının anlaşılması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Tüm bu inanç sistemi ve yaşam anlayışının, zengin kültürel miraslarımızdan biri olması ve toplumsal kimliğimizin kaynağı olması nedeniyle korunup yaşatılması büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Aslan, E. & Ötügen, C. (2019). Sanatta Diyalektik İmge. *Fine Arts*, 14(2), 100-107.

Aslan, E. (2020). Toplumsal Bellek ve Kimlik: Amerikan Figüratif Resmine Bir Bakış. *Art-e Sanat Dergisi*, 13(25), 33-51.

- Atsız, H. N. (1943). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Işık Basımevi.
- Baltacı, H. (2020). Türk Mitolojisinin Plastik Sanat Eserlerine Yansıması. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 5(10), 85-100.
- Banarlı, N, S. (1983), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bayat, F. (2002). "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler". *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bayat, F. (2006a). *Oğuz Destan Dünyası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2006b). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye Giriş*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bayladı, D. (2003). *Uygurluklar Kavşağı Anadolu*, (2. Basım), Ankara: Say Yayınları.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Bilgili, N. (2017). *Türk Mitolojisi*, Ankara: Kripto Yayınları.
- Boratav, P, N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesi Yayıncılık.
- Çoruhlu, Y. (1995). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul: Seyran Kitap.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Demir, N. ve Erdem, M. D. (2006). Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı. *Electronic Turkish Studies*, 1(1).
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, 2. Baskı, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri* (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Om Yayınevi.
- Erdoğan, B. (2007). *Sorularla Türk Mitolojisi*, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Esin, E. (2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Gezgin, D. (2009). *Su Mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, D. (2007). *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, İ. (2008). *Sanatın Mitolojisi*, 1. Baskı, İstanbul: Sel Yayınları.
- Göksu, E. (2016). Çift Başlı Kartal ve Selçuklular, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5), 117-141.
- Günay, U. (2008). *Türk Destanları*. http://www.dilbilimi.net/Turk_Destaları_Umay_Gunay.pdf
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kalafat, Y. (2003). Edige Destanında Olağanüstü Tipler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 345-352.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kaya, K. (2003). *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Levi-Strauss, C. (2013). *Mit ve Anlam* (G. Yavuz Demir, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Malinowski, B. (1990). *Büyük, Bilim ve Din* (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi: II*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Özkan İ. (2013). Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*.
- Özkartal, M. (2015). Türk Mitolojisi ve Sanat Eğitimindeki Yeri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(5), 83-98.
- Salt, A. (2006). *Ansiklopedi/Semboller*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayıncılık.
- Şenocak E. (2013). Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopya Yolculuk. *Electronic Turkish Studies*, 8(1).
- Useev, N. (2016). Manas Destanında Türkü Til Kavramı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2016, 41: 203-223.
- Togan, Z. V. (1951). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Tolstoy, L., N. (2007). *Sanat Nedir?* (M. Beyhan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tunalı, İ. (1971). *Sanat Ontolojisi*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87atalh%C3%B6y%C3%BCK>, Erişim tarihi: 01.12.2022.
- Görsel 2. Özkartal, M. (2015). Türk Mitolojisi ve Sanat Eğitimindeki Yeri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(5), 83-98.
- Görsel 3. Baltacı, H. (2020). Türk Mitolojisinin Plastik Sanat Eserlerine Yansıması. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 5(10), 85-100.
- Görsel 4. https://www.wikiwand.com/tr/%C3%87ift_ba%C5%9F%C4%B1_kartal, Erişim tarihi: 01.12.2022.
- Görsel 5. Aslanapa, O. (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.



GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMINDA RİSO BASKI UYGULAMALARI*

RISO PRINTING APPLICATIONS IN VISUAL COMMUNICATION DESIGN

Fatoş ÇAKICIOĞLU İLHAN

Gönderim Tarihi: 31.08.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

Öz Abstract

Risograf, Japon şirketi RISO Kagaku tarafından 1959 yılında piyasaya sunulan bir baskı makinasıdır. Dünya pratiğinde risograflar hızlı basım gerektiren ürünleri çoğaltmak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu cihazlar kopyalama ekipmanları ile küçük formatlı ofset baskı makineleri arasında bir ara konumda yer almaktadır. Risograflar lazer yazıcılardan farklı olarak toner yerine organik bileşenlerden oluşan bir mürekkep kullanır. Kullanılan malzeme ve tekniğe bağlı olarak riso baskılar mükemmel kalitede değildir. Bu durum bazı araştırmacılara göre bir sorun olarak belirtilmekte iken görsel iletişim tasarımı alanında bir sorun olmaktan öte yeni, özgün bir üslup ve yorum olarak benimsenip kullanılmıştır. Baskıda elde edilen kusurlu sonuçlar, dokular ve katmanlar arasındaki kaymalar riso sanatı (riso art) adı altında kendine özgü bir alan oluşturmuştur. Bu araştırma görsel iletişim tasarımcılarına riso baskı hakkında bilgi vermeyi, riso sanatının güncel uygulamaları ile ilgili farkındalık yaratmayı amaçlamıştır. Riso baskının görsel iletişim tasarımı alanında kullanımı ile ilgili veri seti oluşturmak üzere elektronik ortamda alan taraması yapılmış, ulaşılan görsel bulgular doküman analizi ile incelenmiştir. Riso sanatının avantaj ve dezavantajları sonuç kısmında paylaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Risograf, Riso baskı, Riso sanatı, Riso mürekkebi, Görsel iletişim tasarımı.

Risograph is a printing machine introduced to the market in 1959 by the Japanese company RISO Kagaku. Around the world, risographs are widely used to reproduce products that require rapid printing. These devices occupy an intermediate position between copying equipment and small format offset presses. Unlike laser printers, risographs use a kind of ink made of organic components instead of toner. Depending on the material and technique used, riso prints are not of perfect quality. While this situation is stated as a problem according to some researchers, it has been adopted and used as a new, original style and interpretation rather than a problem in the field of visual communication design. The imperfect results obtained in printing, and the shifts between textures and layers have created a distinctive field called riso art. This research aimed to inform visual communication designers about riso printing and to raise awareness about current practices of riso art. In order to create data related to the use of Riso printing in the field of visual communication design, a field scan was made in the electronic environment, and the visual findings were examined with document analysis. The advantages and disadvantages of Riso art are shared in the conclusion.

Keywords: Risograph, Riso print, Riso art, Riso ink, Visual communication design.

*Bu çalışma, 20-21 Haziran 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen II. Uluslararası Sanat ve Tasarım Araştırmaları Kongresi (ART&DESIGN-2022) çerçevesinde bildiri olarak sunulmuştur.

- **Alıntılama:** Çakıcıoğlu İlhan, F. (2022). Görsel İletişim Tasarımında Riso Baskı Uygulamaları. Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi, 3(5), 134-152.
- **Sorumlu Yazar:** Arş. Gör. Dr., Fatoş Çakıcıoğlu İlhan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, fatoscakicioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8473-1964.

Giriş

Risograf 1959 yılında Japon şirket Riso Kagaku tarafından satışa sunulan, esas üretim amacı düşük maliyetle yüksek sayıda kopya üretmek olan bir baskı makinasıdır (Url-1). Japonya'dan dünyaya yayılan riso baskı makinaları özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da olmak üzere çok sayıda riso baskı atölyesinde tasarımcılara hizmet vermektedir (Url-2). Risograflar lazer yazıcılardan farklı olarak baskı işlemi öncesinde basılacak işi baskıya hazırlama sürecine ihtiyaç duyarlar. Dijital ortamda hazırlanan işlerin basım öncesinde farklı katmanlara ayrılması ve renk kartelasından renk seçimi yapılması gereklidir. Bu işlemleri başarıyla gerçekleştirebilmek için tasarımcıların risograflar ve riso baskı süreci hakkında temel bilgi edinmesi önem taşımaktadır. Bu araştırma dijital teknoloji ve geleneksel baskı tekniklerinin arasında bir konuma sahip olan risografların günümüzdeki kullanımını ve önemini açıklamak, görsel iletişim tasarımcılarını bu alanda bilgilendirmek üzere hazırlanmıştır. Öncelikle risograf baskı makinası ve çalışma prensibi anlatılmakta, ardından riso baskı sanatı ve süreç içerisinde yapılması gereken hazırlıklar açıklanmaktadır. Bulgular bölümünde riso tekniğinin görsel iletişim tasarımı alanında kullanıldığı örnekler incelenmekte, sonuç kısmında ise yapılan çıkarımlar aktarılmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada öncelikli olarak risograflar ile riso baskının tarihsel süreci ve gelişimine ilişkin alan yazın taraması yapılmıştır. Günümüzde riso baskıya ve riso sanatına olan ilgi artmaya devam etmekte özellikle elektronik ortamda riso sanatı ile ilgili paylaşılan yazılı ve görsel veri tabanı hızla büyümektedir. Riso baskı lazer yazıcılardan farklı olarak basım öncesinde özgün bir hazırlık gerektirmektedir. Ayrıca tasarımcıların riso baskı cihazlarının çalışma prensibi hakkında bilgi sahibi olması da baskı sürecinin daha verimli hale gelmesinde önem taşır. Riso baskı hizmeti veren atölyelerin internet sayfaları incelendiğinde çoğunlukla baskı sürecini anlatan gerekli bilgilerin ve ön hazırlıkla ilgili talimatların ayrıntılı biçimde paylaşıldığı görülmüştür. Ulaşılan bilgiler bu araştırmada kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi için önemli miktarda veri sağlamıştır. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini özenle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Wach'dan akt. Kiral, 2020:173). Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir. Nitel araştırmada kullanılan diğer yöntemler gibi doküman analizi de anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Corbin & Strauss'dan akt. Kiral, 2020:173). Bu araştırmada riso baskının görsel iletişim tasarımı alanındaki uygulamalarını araştırmak üzere "riso, riso art, riso print, risograph" anahtar kelimeleri ile elektronik ortamda tarama yapılmış, 2019 ve 2022 yılları arasında paylaşılan tasarım projelerine ulaşılmıştır. Ulaşılan projeler tasarım süreçlerinde riso baskının kullanım tekniği çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bulgular

Risograf ve Baskı Süreci Hakkında Bilgiler

Risograf Nedir?

Risograf (Risograph) Japon şirketi RISO Kagaku tarafından 1959 yılında piyasaya sunulan bir baskı makinasıdır. Risograf baskı cihazı şablon baskı modeline göre çalışmaktadır ve yüksek hızda düşük maliyetli çıktı üretme kabiliyetine sahiptir. Risograf, esas olarak yüksek hacimli fotokopi ve baskı için tasarlanmış bir dijital çoğaltıcıdır. 1946'da Noboru Hayama tarafından savaş sonrası Japonya'da bir